

KINDERBOEKEN EN REYNAERTS HISTORIE IN DE EENENTWINTIGSTE EEUW: EEN ONGEMAKKELIJKE RELATIE

PAUL WACKERS

In de middeleeuwen zijn er in het Nederlands twee Reynaertverhalen geschreven, *Van den vos Reynaerde* en *Reynaerts historie*.¹ Specialisten weten dit en lezers van *Tiecelijn* ongetwijfeld ook, maar in brede kring kent men maar één Middelnederlands dierenverhaal en dat is *Van den vos Reynaerde*. *Reynaerts historie* 'bestaat niet'. Die situatie is te zien in de kinderboekbewerkingen van de Reynaertstof die er deze eeuw in het Nederlands verschenen zijn. Sinds het begin van de negentiende eeuw komen er gemiddeld twee Nederlandse Reynaertbewerkingen per jaar uit en voor zover ik kan overzien is dat aantal deze eeuw niet echt veranderd.² Het gaat nu echter vrijwel uitsluitend om bewerkingen van *Van den vos Reynaerde*. Dat wijkt af van de situatie in de negentiende eeuw toen er ongeveer evenveel bewerkingen verschenen van *Reynaerts historie* als van *Van den vos Reynaerde*, maar sluit aan bij de situatie in de laatste decennia van de twintigste eeuw. Ook toen domineerden bewerkingen van *Van den vos Reynaerde*.

Ik ken slechts drie kinderboeken uit deze eeuw waarvoor *Reynaerts historie* een voorbeeld geweest is en met alle drie is iets merkwaardigs aan de hand. Ik zal ze hier eerst in chronologische volgorde bespreken en vervolgens aangeven wat ik er merkwaardig aan vind. Daarna zal ik een suggestie doen om die merkwaardigheid althans gedeeltelijk te verklaren.

Het eerste kinderboek dat ik wil bespreken is een navertelling van *Reynaerts historie*. Het gaat om *Reinaart de vos, de felle met de rode baard* van Henri van Daele.³ Dit boek is in 1996 uitgegeven met tekeningen van Peter Vos door uitgeverij Averbode en is in 2006 herdrukt door uitgeverij Manteau, ditmaal met nieuwe illustraties van Klaas Verplancke. De tekstuele inhoud van beide drukken is feitelijk identiek. Ik maak gebruik van de laatste.

Henri van Daele legt in een nawoord uit wat hij gedaan heeft bij het maken van dit boek. Hij vertelt over de ontwikkeling van fabels en dierenverhalen,

noemt de *Roman de Renart* en geeft aan dat *Van den vos Reynaerde* van Willem die Madoc maakte, gebaseerd is op *Le plaid*, de eerste branche uit die *Roman*. Honderd jaar later, rond 1375 is er een vervolg op *Van den vos Reynaerde* geschreven, *Reynaerts historie*. Van Daele zegt: 'Dat Willems werk een vervolg krijgt, is verklaarbaar.' Vervolgens legt hij uit dat het slot van *Van den vos Reynaerde* wat merkwaardig is. Eerst maakt het verhaal duidelijk op wat voor briljante manier Reynaert de koning en het hele hof bij de neus neemt. Dan vreet hij met vrouw en kinderen in zijn hol Kuwaert de haas op, stuurt diens kop naar het hof en 'besluit onder te duiken.' Reynaerts bedrog komt uit. Firapeel komt met een pragmatische oplossing. De status quo wordt hersteld en 'de vos voor eeuwig vogelvrij verklaard. Uit. Het is een wat merkwaardig slot van een briljante en gedreven bijeen gedichte historie. Je komt als lezer niet helemaal aan je trekken' (p. 102).

In *Reynaerts historie* wordt daar wat aan gedaan. De vos 'duikt níet onder', wordt niet 'gedoemd voor eeuwig een schichtige vrijbouter te zijn', maar komt weer naar het hof en wordt door leugens en gevele de 'aanzienlijkste raadsheer van koning Nobel' (p. 102). Het is dit verhaal dat Van Daele in proza en bekortend navertelt, 'met excuus aan Willem!' (p. 104). Hij heeft namelijk een veel hogere pet op van Willem dan van diens anonieme navolger. 'Willem hanteert satire, zijn collega is gewoon cynisch (en vaak ronduit vervelend)' (p. 102). Willem berijmt zijn tekst 'briljant en met duidelijk plezier, zijn collega doet het wat moeizamer' (p. 103). Bovendien bevat diens verhaal 'ronduit melige en beleurende uitweidingen' (p. 104). Die heeft Van Daele (vanzelfsprekend) geschrapt. Daarenboven heeft hij geprobeerd dialogen te verwerken in de lange pleidooien die er aan het hof gehouden worden (vooral in het tweede deel?, W.). Hij zegt het niet expliciet, maar waarschijnlijk doet hij dit om het verhaal levendiger te maken.

Het Nawoord is duidelijk. Van Daele acht Willem een veel groter dichter dan de auteur van *Reynaerts historie*. Hij is echter niet zo gecharmeerd van het slot van Willems verhaal en daarom volgt hij toch het verhaal van diens anonieme navolger, maar hij wil dat zoveel mogelijk in de stijl van Willem doen. Dat is zijn goed recht maar (voor mij althans) is het toch wat merkwaardig dat die navolger dan niet tenminste een complimentje krijgt voor zijn betere verhaalopbouw, of zijn overtuigender visie op de relatie tussen Reynaert en het hof. En wie *Reynaerts historie* goed kent, weet dat de dialogen die Van Daele in zijn verhaal verwerkt heeft, al in zijn voorbeeld stonden. Het klopt namelijk dat dit verhaal heel lange pleidooien bevat die niet door dialoog onderbroken

worden, maar de sprekers van die dialogen geven heel vaak gesprekken in de directe rede weer. Wat Van Daele gedaan heeft is dus een element uit zijn voorbeeld meer reliëf geven door andere zaken uit dat voorbeeld te reduceren. Een creatieve schrijver hoeft zoiets niet te vermelden. Het is anderzijds elegant als hij het wel doet.

Een tweede bewerking van *Reynaerts historie* is in 2002 uitgebracht door Hans Petermeijer.⁴ Het boek heet *Als de vos de passie preekt. De avonturen van Reinaard de vos* en is uitgegeven door Uitgeverij Elmar te Rijswijk. Petermeijer volgt het verhaal op de voet in een aangepaste, nogal moderne stijl en op een bekortende manier, met name in het tweede deel. Er is maar één echt grote ingreep. Als Reynaert in *Reynaerts historie* voor de tweede maal naar het hof gekomen is, vertelt hij opnieuw een schatverhaal, nu over drie sieraden die hij in de tas uit Bruuns huid naar het hof gestuurd zou hebben. Aan dat verhaal voegt hij twee verhalen toe: over hoe Reynaerts vader ooit Nobels vader genas en over hoe Reynaert zelf Nobel ooit een dienst bewees bij de verdeling van een buit.⁵ Het verhaal over de genezing van Nobels vader heeft Petermeijer uit zijn voorbeeld weggehaald en helemaal naar het eind van het verhaal verplaatst. Het hoofdstuk waarin hij dit verhaal navertelt, noemt hij 'De wraak van Reinaard'. Hij heeft de handelende personages veranderd: nu geneest Reynaert Nobel. Het verhaal heet 'de wraak' omdat de vos de koning geneest door hem het hart en de lever van Isegrim te laten eten. In *Reynaerts historie* gaat het alleen om de lever en die wordt uit de wolf gehaald, waarna de laatste gewoon doorleeft. (Net als in sommige tekenfilms overleven personages in middeleeuwse dierenverhalen soms de meest gruwelijke behandelingen.) In Petermeijers versie wordt de wolf geslacht, wat waarschijnlijk moet impliceren dat hij sterft. Daarom gaat het hier om de finale wraak van de vos op de wolf. (Er wordt overigens geen expliciete reden gegeven waarom de vos zich nog op de wolf zou willen wreken na zijn overwinning op dat dier in het duel.)

In het colofon van *Als de vos de passie preekt* en op de achterflap wordt het boek gekarakteriseerd als een hervertelling van *Van den vos Reynaerde* maar op de achterflap wordt daaraan toegevoegd dat het is 'aangevuld met een aantal van de later toegevoegde lotgevallen van Reinaard. Een historische inleiding en een begrippenlijst zorgen voor een breder kader, van waaruit dit werk gelezen en begrepen kan worden.' In de historische inleiding wordt heel kort de ontwikkeling van het dierenverhaal in West-Europa geschetst en worden kort de *Roman de Renart* en *Van den vos Reynaerde* voorgesteld. Vervolgens komt

er een paragraafje 'De nakomelingen van een felle vos' (p. 10). Daarin wordt verteld dat er in de eerste eeuwen na de uitgave van Willems 'Reinaard' veel heruitgaven volgden, onder andere door Christoffel Plantijn. Daarna wordt ook weer heel kort weergegeven wat er in Zuid-Nederland na de zestiende eeuw met het Reynaertverhaal gebeurde en wordt vermeld dat het in de loop van zijn geschiedenis op heel verschillende manieren geïnterpreteerd is. Dan wordt gezegd dat het Reynaertverhaal sinds de versie van Willem steeds meer uitgebreid is. 'Puttend uit een rijke collectie vossenverhalen, ontstond er zo een vrijwel compleet tweede deel, dat nog later werd afgerond met een laatste hoofdstuk, gewijd aan de finale wraak van Reinaard op zijn grootste tegenstander.'

Deze voorstelling van zaken is onhandig, incompleet en deels fout. Het is onhandig om te spreken over een editie van *Van den vos Reynaerde*. Editoren veronderstelt namelijk drukken en *Van den vos Reynaerde* is alleen in handschriften overgeleverd. Het relaas is incompleet want *Reynaerts historie* wordt niet genoemd terwijl de drukken waar Petermeijer over spreekt dat verhaal weergeven en niet *Van den vos Reynaerde*. En waarom spreekt hij alleen over Zuid-Nederlandse drukkers? De gedrukte traditie van het Reynaertverhaal begint bij Gheraert Leeu in Gouda en in Noord-Nederland is het verhaal onafgebroken beschikbaar geweest van de vijftiende tot het eind van de achttiende eeuw. En ten slotte is zijn voorstelling van de verhaalontwikkeling fout. Er ontstond niet eerst een vrijwel compleet tweede deel dat nog later van een passend slot werd voorzien. *Reynaerts historie* was meteen een tweede, veranderde en uitgebreidere versie van het Reynaertverhaal en het slot van *Als de vos de passie preekt* moet op het conto van de moderne auteur geschreven worden. De inleiding geeft hier geen historische informatie maar presenteert een bronnenfictie. Zij biedt dus geen kader waarin het werk begrepen kan worden. Ze misleidt.

Het laatste moderne verhaal waarin *Reynaerts historie* een rol speelt, is *Verhalen voor de vossenbroertjes. Het langverwachte vervolg op Van den vos Reynaerde* van Lida Dijkstra.⁶ Dit is een nieuw verhaal, waarin verteld wordt over de kinderen van Reinaert, Reinaerdijn en Rosseel. In de loop van het boek horen die kinderen veel verhalen over hun vader, zowel positieve als negatieve. Zo ontdekken ze dat datgene wat verteld wordt tenminste gedeeltelijk afhangt van de belangen en de opvattingen van degene die vertelt. In de verschillende verhalen die verteld worden, komen de hoofdlijnen van de plot van *Van den*

vos Reynaerde terug maar er wordt ook ander materiaal gebruikt. Een van de extra inspiratiebronnen is *Reynaerts historie* geweest. Dat is ook een vervolg op *Van den vos Reynaerde* al is dat verhaal niet langverwacht maar al zo'n 600 jaar oud. En ook dat verhaal gaat over de vertekening die in verhalen wordt aangebracht om de belangen van de verteller te dienen. Maar dit soort dingen kan onafhankelijk door verschillende auteurs bedacht worden. Het is echter duidelijk dat Lida Dijkstra *Reynaerts historie* kent omdat ze er twee scènes uit navertelt. De eerste is het verhaal van de merrie en haar veulen, dat ze wel wil verkopen voor een prijs die op de hoef van een van haar achterpoten geschreven staat. Dit verhaal vormt in *Reynaerts historie* een deel van Reynaerts tweede biecht en is in *Verhalen voor de vossenbroertjes* een verhaal dat Hermeline haar kinderen vertelt voor het slapengaan.⁷ De tweede scène uit *Reynaerts historie* is het verhaal van de wolvin die in de winter vissen wil vangen met haar staart, maar vastvriest en alleen bevrijd kan worden met achterlating van het grootste deel daarvan. In *Reynaerts historie* is dit verhaal deel van een woordenstrijd tussen Reynaert en het wolvenpaar, die plaats vindt tussen de rede over de sieraden en het afsluitende duel. In *Verhalen voor de vossenbroertjes* wordt het verhaal door een everzwijn in een herberg verteld om aan te tonen dat Reynaert soms dieren in moeilijkheden heeft gebracht gewoon om te treiteren.⁸

In het nawoord verantwoordt Lida Dijkstra wat ze gedaan heeft. Ze wou een vervolg schrijven op *Van den vos Reynaerde* voor jonge lezers. Daarom heeft ze de gruwelijkheid teruggedrongen en de nadruk gelegd op de 'luchthartigheid en speelsheid die Willems boek zo kenmerken' en op zijn 'liefde voor taal' (p. 125). Ze heeft 'naar hartenlust gespeeld met Willems meesterwerk' en zijn thema's 'aangevuld, omgegooid en herschreven.' En dan schrijft ze: 'Sommige delen, zoals Hersints onfortuinlijke visavontuur en het bezoek van de vossenbroertjes aan de jaarmarkt zijn nieuw als versgevalen sneeuw' (p. 125). Dit is een hoogst merkwaardige uitspraak want wat het visavontuur betreft simpelweg onwaar. Hier is geen sprake van bronnenfictie zoals bij Petermeijer maar van wat in wetenschappelijke kring plagiaat genoemd zou worden.⁹

Een deel van wat deze drie eenentwintigste-eeuwse bewerkers doen, past geheel binnen de traditie van kinderboekbewerkingen van de Reynaertstof.¹⁰ Het is niet ongebruikelijk dat in het verhaal wordt ingegrepen, zowel wat verhaalstructuur betreft als wat betreft toon en stijl. Het is ook niet ongebruikelijk om de hele Nederlandstalige Reynaerttraditie aan te duiden als een traditie van

Van den vos Reynaerde.¹¹ En hoewel niet noodzakelijk, is het ook niet echt ongebruikelijk dat bewerkers voor de jeugd aangeven wat zij gedaan hebben en waarom zij het de moeite waard vinden dat de jeugd uit hun eigen tijd kennis maakt met een navertelling van een middeleeuws vossenverhaal.

Een deel echter van wat deze drie auteurs doen met *Reynaerts historie* heb ik in geen enkele oudere bewerking ooit eerder gezien. Geen enkele oudere bewerking van *Reynaerts historie* serveert zijn voorbeeld af door er uitsluitend negatieve dingen over te zeggen zoals Henri van Daele dat doet. En ik ken geen enkele oudere bewerking van een Middelnederlands Reynaertverhaal die pretendeert toelichting te geven maar zijn feitelijke bron verzwijgt zoals Petermeijer en Dijkstra doen. (Bij de laatste gaat het natuurlijk slechts om een ondersteunende bron.) Waar komen deze merkwaardigheden vandaan?

Ik kan hierover niet sluitend argumenteren, maar ik vermoed dat we hier de kracht van canonisering in de moderne samenleving zien. De aandacht voor historische literatuur is de laatste decennia sterk afgenomen. In de media wordt er nauwelijks nog aandacht aan besteed en op de middelbare school is de Middelnederlandse literatuur gereduceerd tot een heel kort rijtje: *Karel ende Elegast*, *Beatrijs*, *Van den vos Reynaerde*, *Mariken van Nieumegen*, *Elckerlijc*. Van de andere kant is de aandacht voor canons en lijsten van belangrijke historische fenomenen sterk toegenomen. En in de canon van de Nederlandse literatuur speelt *Van den vos Reynaerde* een dominante rol. Men is algemeen van mening dat *Van den vos Reynaerde* bij de absolute top van die canon hoort. De laatste keer dat de meningen hierover gepeild werden, in 2002, kwam *Van den vos Reynaerde* op de tweede plaats van literaire werken, direct na Multatuli's *Max Havelaar*.¹² In het commentaar op de uitkomsten werd duidelijk gemaakt dat het verschil tussen beide boeken feitelijk verwaarloosbaar was.

Gevolg van beide ontwikkelingen is dat canonieke teksten in een soort historisch vacuüm terecht komen. Hun monumentale status neemt toe en is onbetwist maar hun enige context zijn de andere teksten in de canon ('Van den vos Reynaerde is even goed als de Max Havelaar'). In zo'n situatie krijgen de eigenschappen die aan een canoniek werk worden toegeschreven bijna als vanzelf een vrijwel absolute waarde. En in zo'n situatie ligt het ook voor de hand dat iemand die globale informatie over een canoniek werk wil geven voor een breed publiek weinig neiging voelt om veel teksten te gaan noemen. Het canonieke werk wordt globaal in zijn historische context geplaatst maar dat die historische context ook allerlei teksten, laat staan tekstvarianten, impliceert, dat doet

er minder toe. Vanuit dit perspectief wordt het gedrag van Van Daele, Petermeijer en Dijkstra begrijpelijk. Voor alle drie lijkt de wijze waarop *Van den vos Reynaerde* verteld is de absolute standaard voor vossenverhalen te zijn. Het is ook duidelijk dat ze vinden dat hun publiek iets over het ontstaan en het karakter van die tekst moet weten en dat de rest van de Nederlandse Reynaert-traditie, voor zover die aandacht verdient, die uitsluitend verdient omdat *Van den vos Reynaerde* wordt voortgezet. Het verklaart overigens niet waarom Petermeijer en Dijkstra het bestaan van *Reynaerts historie* onderdrukken. Maar doet dat er eigenlijk toe?

Vanuit een bepaald perspectief niet. Petermeijer heeft een heel aardige navertelling geschreven en Dijkstra's boek is zelfs echt een belangrijke aanwinst voor de Nederlandse jeugdliteratuur. De lezers van hun verhalen komen dus niks te kort. Maar degenen die hun toelichting ook lezen en serieus nemen, worden op het verkeerde been gezet. Is dat echt belangrijk? Willem en zijn anonieme navolger die *Reynaerts historie* schreef, zijn allang dood dus voor hen doet het er niet meer toe. Maar voor iemand die denkt dat moderne lezers recht hebben op correcte historische informatie; die denkt dat het te makkelijk is om je alleen open te stellen voor verhalen die direct aansluiten bij je eigen verwachtingspatroon; en die weet dat het Middelnederlands niet een maar twee Reynaertverhalen in de aanbieding heeft – die voor mensen met een open geest heel verschillend maar beide op hun eigen manier indrukwekkend zijn – voor zo iemand is hier sprake van historische onrechtvaardigheid.

NOTEN

1 De standaardeditie van beide Reynaertverhalen is *Reynaert in tweevoud*. I. *Van den vos Reynaerde*, bezorgd door A. Bouwman en B. Besamusca. II. *Reynaerts historie*, bezorgd door P. Wackers, Amsterdam, Bert Bakker, 2002.

2 Vergelijk R. van Daele, P. Everaers, W. Devreese en E. Verzandvoort, *De bibliografie van de Nederlandstalige Reynaertbewerkingen van 1800 tot heden*, Sint-Niklaas/Ter Hole, Vzw Reynaertgenootschap/Antiquariaat Secundus, 2004.

3 H. van Daele, *Reinaart de vos, de felle met de rode baard*, Averbode/Best, Uitgeverij Averbode, 1996; herdruk Antwerpen, Manteau, 2006. Voor besprekingen zie: *Tiecelijn*, 11 (1998), p. 41-43 en *Tiecelijn*, 20 (2007), p. 160-166.

4 H. Petermeijer, *Als de vos de passie preekt. De avonturen van Reinaard de vos*, Rijswijk, Uitgeverij Elmar, 2002. Voor een bespreking zie: *Tiecelijn*, 16 (2003), p. 141-143.

5 Zie *Reynaerts historie*, ed. Wackers, 'Rede over de sieraden', p. 228-266. Het verhaal over de genezing van Nobels vader wordt verteld in v. 5929-6008.

6 Lida Dijkstra & Thé Tjong-Khing, *Verhalen voor de vossenbroertjes. Het langverwachte vervolg op Van den vos Reynaerde*, Amsterdam, Pimento, 2011. Voor een bespreking zie: *Tiecelijn 25. Jaarboek 5 van het Reynaertgenootschap*, (2012), p. 361-365.

7 Zie *Reynaerts historie*, ed. Wackers, 'Tweede komst naar het hof', p. 180-184, v. 3991-4109 en *Verhalen voor de vossenbroertjes*, p. 25-30.

8 Zie *Reynaerts historie*, ed. Wackers, 'Woordgevecht tussen vos en wolvenpaar', p. 267-271, v. 6264-6381 en *Verhalen voor de vossenbroertjes*, p. 63-71.

9 Ik gebruik het woord 'plagiaat' in neutrale zin: het overnemen van andermans werk zonder bronvermelding. Binnen de wetenschap is dit verboden, maar creatieve schrijvers hebben alle vrijheid om aan al bestaande verhalen hun eigen draai te geven. Ze hoeven zich daar niet voor te verantwoorden en het ook niet te vermelden. Maar op dit punt onjuiste informatie verstrekken is zeer ongebruikelijk. Die uitzonderlijkheid heb ik willen benadrukken.

10 Zie over die traditie bijvoorbeeld P. Wackers, "Van Reynaert is een groot zaet ghebleven." Het Reynaertverhaal als kinderboek', in: *Tiecelijn*, 8 (1995), p. 92-105.

11 Klassiek voorbeeld is hier W.Gs Hellinga, die zijn diplomatische uitgave van alle tekstgetuigen van *Van den vos Reynaerde*, *Reynardus vulpes* en *Reynaerts historie* van voor 1500 *Van den vos Reynaerde* noemde. In het boek zelf maakt hij echter wel degelijk onderscheid tussen de drie door hem uitgegeven verhalen.

12 Vgl. http://www.dbnl.nl/letterkunde/enquete/enquete_dbnlmnl_21062002.htm.